

ESKİ VE YENİ KAYNAKLARDA FIKHULLUGA KAVRAMI

Yrd. Doç. Dr. Mahmut KAFES
S. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi
D.D.E.B. Arap Dili ve Edebiyatı
mahmutkafes@hotmail.com

Özet

Dil insanla başlayan ve onunla bitecek olan bir olgudur. Her ne kadar dile dair çalışmalar insanlık tarihi kadar eski olmasa da bu konuda epeyce mesafe alındığı bilinen bir gerçektir. Bu gelişmelerin çoğu dil konusunda bilimsel ve metotlu çalışmaların yapılmaya başlandığı birkaç yüzyıl içerisinde gerçekleşmiştir. Fikhulluga (filoloji, betikbilim) dil ile ilgili bir terim olup dilin ilk ortaya çıktığı yerin/yerlerin dil ailelerinin, diller arasındaki ilişkilerin, birbirlerine olan yakınlık ve uzaklık derecelerinin, ses özelliklerinin, kelime ve cümle yapılarının, lehçelerinin, yazı ve metin olarak gelişmişlik derecelerinin üzerinde durur. Veya şöyle de denebilir: Yazılı yapıtlar aracılığıyla geçmiş uygarlıkları tanımayı amaçlayan, iç ve dış ölçütlere dayanarak betiklerin (edebi yapıtlar) aktarılması, tarihlendirilmesi, çözülmesi, değişik betik biçimlerinin ve el yazmalarının karşılaştırılması ve değerlendirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Fikhulluga (filoloji), ilmulluga (dilbilim), bu iki terimin karşılaştırılması ve değerlendirilmesi, dünyada ve Araplarda dil çalışmaları, başlıca eski ve yeni fikhulluga kaynakları.

THE CONCEPT OF PHILOLOGY IN OLD AND NEW BIBLIOGRAPHIES

Abstract

Language is a phenomenon which began with man and which will end up with him. Though investigations about language ARE not so old as mankind history, it is a fact that a remarkable development has already been made. All these developments happened within a few centuries when scientific and strategical studies about language started. Philology (fikhulluga) is a term related with language and involves in the place/places of language families where they originated, the relationship between languages, their similarites and differences, vocal features, dialects, word and sentence structures, scriptural and article of theirs. In other words: it is a study made so as to know about previous civilizations, a transforming, dating, analyzing of literary works depending on internal and external criteria comparing and evaluating different letter forms and hand-scriptures.

Key words: Comparison and evaluation of two terms philology and linguistics, language research in the world and in Arabs, principlly old and new philological recources (bibliographies).

Dil, insanın dış dünyaya açılan penceresi, duygu ve düşüncelerini ifade etme aracı, hemcinsleriyle ilişki kurma, anlaşma ve bir araya gelme vasıtası olduğundan tarihi insanlıkla başlar. İnsanoğlu yaşadığı sürece yaşayacak olması sebebiyle de onun ayrılmaz bir parçasıdır.

Biz bu çalışmamızda bazı eski, bir kısımda yeni Arapça kaynaklarda başlık olarak kullanılmış olan fıkulluga (filoloji) terimiyle söz konusu eserlerin müelliflerinin neyi kastettiğini ve hangi dil konularını içerdiğini belirlemeye çalıştık. Bu bir dil konusu olduğundan önce Araplarda ve diğer topluluklardaki dil çalışmalarından kısaca söz etmek yerinde olacaktır.

Eski Çağlarda Dil Çalışmaları

Eldeki kayıtlar dil çalışmalarının Batı ve Hint geleneğinde 25 yüzyıldan beri sürdüğünü göstermektedir (Lyons, 1983 : 7; Aksan, 2000 : 16). Bunda başlıca etken din faktörü olmuştur. Dini metinlere gösterilen özen dil çalışmalarının odak noktasını oluşturmuştur. Bu metinlerin kuşaktan kuşağa doğru bir şekilde aktarılabilmesi konusunda çaba sarfedilmiş, birtakım okuma yazma kurallarının konulmasına çalışırken de dilbilgisi kavramı ortaya çıkmıştır (Aksan, 2000 : 16). Arkasından gelen uzun süreçte bu çalışmalar artarak devam etmiştir. Örneğin milattan önce 5. yüzyılda eski Yunan ve Romalılarda eski Yunanca ve Latince dilleri üzerinde çalışmalara rastlanmıştır. Bu çalışmalarda dilbilgisi konularının yanı sıra dillerin doğuşu meselesi de önemli yer tutmuştur (Abdulaziz, 1992 : 247-256; Özdem, 1944 : 9-27). Ancak bilimsel ve çağdaş anlamda ve bütün dilleri içinde alacak şekilde dil çalışmalarına dilbilim adıyla XIX. yüzyıla doğru geçilmiş ve kısa dönemde çok hızlı gelişmeler kaydetmiştir (Lyons, 1983 : 29). Ferdinand de Saussure bu anlamda modern dilbilimin kurucusu kabul edilmiştir (Koç, 1992 : 81; Abdulaziz; 1992 : 243).

Kaynaklar dil olgusu çerçevesinde yapılan dil çalışmalarının üç evreden geçtiğini belirtmişlerdir. Bunlar:

1. Dilbilgisi adıyla yapılan çalışmaları kapsayan evre. Bu evrede eski Yunanlıların başlatıp Fransızların sürdürdüğü incelemeler daha çok mantığa dayalı olup doğrudan dile ilişkin bilimsel ve yarar gözetmeyen görüşlerden ibarettir. Bu sistem sadece doğru biçimleri yanlışlardan ayıran birtakım kuralları belirlemeyi amaçlar.

2. Filoloji (betikbilim) evresi. Tek konusu dil olmayan bu dalın görevi betikleri (yazılı edebi yapıtları) belirlemek, yorumlamak ve açıklamaktır. Yaptığı incelemelerle belgelerin tarihi, töreler, kurumlar vb. ile de uğraşmayı amaçlar. Filoloji kendine özgü bir yöntem kullanır ve dil ile ilgili meseleleri değişik çağların yapıtlarını karşılaştırmak, her yazarın kişisel dilini belirlemek, zor anlaşılana ya da eski bir dildeki yazıtları çözmek ve açıklamak için ele alır. Bütün bu araştırmalar ve yapılan çalışmalar aynı zamanda tarihsel dilbiliminin alt yapısını da hazırlamıştır.

3. Geçen iki evreden, özellikle de ikinci evreden sonra dillerin birbirleriyle karşılaştırılabileceği anlaşılınca karşılaştırmalı dilbilgisi ve karşılaştırmalı betikbilim evresi ortaya çıkmıştır (De Saussure, 1976 : 21-22).

Araplarda Dil Çalışmaları

Araplarda dil çalışmalarının İslamiyetle başladığı söylenebilir. Bunda en büyük etken yine din olmuştur. İnşinden itibaren Müslümanlar Kur'an ayetlerini ezberlemeye ve anlamaya özen göstermişler, bununlar birlikte Hz. Peygamberin hadislerini muhafaza etmeyi de kendileri için asli bir vazife saymışlardır. Ayet ve hadislerin doğru bir şekilde okunmasına, yazılmasına ve anlaşılmasına gösterdikleri bu hassasiyet onları daima dikkatli olmaya sevk etmiştir. Olanca hırsa ve çabaya rağmen İslamiyetin başlarında pek az görülen, ancak gün geçtikçe gayrı Arap kişi ve toplulukların Müslüman olmalarıyla yaygınlaşan Lahn (okuma hatası) onları acilen tedbir almaya zorlamıştır. Bunun üzerine Arap dili konusundaki ilk çalışma sayılan nahiv (gramer) ilmi ortaya çıkmış ve bir buçuk asır gibi bir süre içinde oluşumunu tamamlamıştır (Sa'rân, tsz. : 324-325; Hicâzî, tsz.: 59-60; Dayf, 1968 : 11).

Arap dili alanındaki çalışmalarda terim olarak genellikle İlmü'n-Nahv, İlmü/Ulûmu'l-Arabiyye, Fıkhulluga, Metnü'l-Luga, İlmü'l-Lisâni'l-Arabî, İlmü/Ulûmu'l-Edep gibi sözcük ve ibareler kullanılmıştır. Öyle ki zaman zaman dil ve gramer alanında söz sahibi olmuş kişiler en-Nahvi, el-Lugavi gibi nisbelerle anılmışlardır.

Yaygın olarak ulûmu'l-luga veya Ulûmu'l-Arabiye adlarıyla tanınan dalları ve üzerinde durdukları konuları şöyle özetleyebiliriz:

1. Nahiv ve Sarf: Arapça kelime ve cümle yapılarına dair kuralları içerir. Nahiv, kelimelerin cümlelerdeki diziliş kurallarını, sarf ise kelime oluşumuna ve vezinlere dair kuralları içerir.

2. Belağat: Fikrin, sözlü ve yazılı olarak yeterince, yerinde ve zamanında ifade edilmesini; bir başka deyişle düzgün ve yerinde söz söyleme usûl ve kaidelerini içeren bir dal olup meânî, beyan ve bedî olmak üzere üç kısımdan oluşur. Sözü yerinde söyleme esaslarını, yere ve duruma göre belirleme ilkelerini inceleyen dalına meânî, açıklık ve kapalılık yönünden birbirinden farklı anlatım biçimleriyle ifade eden dalına beyan, meânî ve beyan şartlarını taşıyan sözü/sözleri güzelleştirmeyi amaçlayan sanatlardan bahseden dalına da bedi denir.

3. Sözlük: Dil müfredatının, yani Arapça kelimelerin değişik metotlarla sıralanarak anlamlarının açıklanmasıdır¹.

¹ Arapça sözlüklerin hazırlanmasında şu üç yol izlenmiştir: a) Harflerin çıkış yerlerinin esas alındığı taklib metodu. Arapça'da ilk sözlük kabul edilen el-Halil'in Kitabü'l-Ayn'ı ile Ezherî'nin et-Tehzib'i ve İbn. Düreyd'in el-Cemheri'si bu metotla hazırlanmış sözlüklerdir. b) Kelimenin son harfinin bâb, ilk harfinin de fasıl adıyla esas alındığı kâfiye metodu. Cevherî'nin es-Sihâh, Firûzâbâdî'nin el-Kâmûsu'l-Muhîr, İbn Manzûr'un Lisânu'l-Arap adlı sözlükleri bu yolla hazırlanmıştır. c) Harflerin alfabetik sırasının esas

4. Edebiyat, edebiyat tarihi ve tenkidi: Hikaye, emsal, hitabet, vasiyet, mektup, muhadese, tiyatro ve benzeri konularda şiir ve nesir türünde yazılmış eserlerin bütünüdür. Bu dal altın çağını Abbasiler döneminde yaşamıştır.

5. Kıraat İlmî: Kur'an-ı Kerim'in okunuşuna dair usûl ve bilgileri içeren bir dal olup Abbâsiler dönemine kadar insanlar onu telkin yoluyla (birbirlerinden sözlü olarak nakletmek suretiyle) öğrenirlerdi. O dönemden itibaren bu ilmin tedvini yoluna gidilmiştir. Kıraat ilminin biri Arap lehçelerinin tanınması, diğeri de günümüzün sesbilgisi niteliğinde olan harflerin telaffuzu olmak üzere iki yönden Arapça ile ilişkisi vardır.

6. Fıkhulluga: Çalışmamızın konusu olan bu dal hakkında bilgi verilecek ve ilmilluga ile ilişkisi üzerinde durulacaktır (Vâfi, 1984 : 68-76).

Araplar ilk dönemlerde nahiv ve sarfla meşgul olup bu alana yoğunlaşanlara en- Nahvî/en-Nahviyyûn, Arapça'nın diğer alanlarına yoğunlaşanlara da el-Lugavî/el- Lugaviyyûn adını verirlerdi. O dönemlerde el-Lugavî tabiri daha çok müfredât ilmi (sözlük çalışmaları) ile meşgul olanlar için kullanılan bir ıstılahtı. Buna göre Sibeveyh ve el-Müberra en-Nahvî, el-Halil ve el-Asmai'de el-Lugavî nisbeleri ile anılmışlardır. Bu durum birkaç asır sürmüştür. Hicri IV. (X) asırdan itibaren önce İbn Fâris, hemen ardından da es-Seâlibî ile fıkhulluga terimi doğmuştur. O asırda fıkhulluga, belli alanlardaki kelimeleri (bitki, ağaç, taş, hayvan vs.) bir araya toplayıp anlamlarını açıklamak, Araplarda yaygın olan ibare ve ifade şekillerini (Sünenü'l-Arab) belirlemek vb. konuları içermekteydi (Hicâzî, tsz.: 65-66).

Fıkhulluganın Tarifi ve Bu Alanda Yazılmış Başlıca Eserler

Sözlük anlamı bilmek ve anlamak olan el-Fıkhü kelimesi tek başına kullanıldığında şeref ve üstünlüğü sebebiyle daha çok dini ilimlere, özellikle de İslâm hukukuna atfolunmuştur (İbn Manzûr, 1990 : XIII, 522; Zebîdî, 1306 h. : IX, 403; Fîrûzâbâdî, 1952 : IV, 291).

Fıkhulluga (filoloji) kavramıyla ıstılahta yerini alan bu ifade son dönem dilcilerince şöyle tarif edilmiştir: Kendisiyle dilin ilk ortaya çıktığı yerlerin, dil ailelerinin, diller arasındaki ilişkilerin birbirlerine yakın veya uzak dillerin, dillerin ses özelliklerinin, kelime ve cümle yapılarının, lehçe ve unsurlarının, sözcüklerinin anlamca kaydettiği gelişmelerin, yazı ve metin olarak gelişmişlik derecelerinin belirlendiği ilimdir (es-Sâlih, 1976 : 22).

---

alındığı ebced metodu. Zemaşeri'nin Esâsu'l-Belâğa, Feyyûmî'nin el-Mısbâhu'l-Munîr, Luis Ma'lûf'un el-Müncid adlı sözlükleri de bu yolla oluşturulmuştur (Yaşar Koçak, Arapça Sözlükler ve Özellikleri, İst. 1998, s.7-8).

Türkçe betikbilim adıyla bilinen Fıkhulluganın bir tarifi de şöyledir: Yazılı yapıtlar aracılığıyla geçmiş uygarlıkları tanımayı amaçlayan, iç ve dış ölçütlere dayanarak betiklerin aktarılması, tarihlendirilmesi, çözülmesi, değişik betik biçimlerinin ve el yazmalarının karşılaştırılması, eleştirel açıdan değerlendirilmesi vb. sorunlarla ilgilenen daldır (Vardar, 1988 : 42).

Bu terim Arapça'da ilk defa hicri IV. (X) yüzyılda İbn Fâris (Ö:395/1004), hemen ardından da Ebû Mansûr es-Seâlibî (Ö:429/1038) tarafından kullanılmıştır. Bu kullanımlar da onların Arapça'ya dair yazdıkları birer esere bu adı vermelerinde ibarettir². Ne İbn Fâris ne de Seâlibî bu terimin tarifi, tarihçesi ve ortaya çıkışı, bu adın kullanışı ve hangi meseleleri içerdiği konusunda en ufak bir açıklamada bulunmamışlardır. Ancak o dönemde bununla neyin kastedildiğini söz konusu eserlerin muhtevalarından anlıyoruz. Her ne kadar bu isim başlık olarak kullanılmasa da benzer konuları, hatta daha da fazlasını içeren başka eserlerin bulunduğunu da hatırlatmak gerekir. İbn Cinni'nin (Ö:392/1002) el-Hasâs, İbn Sîde'nin (Ö:458/1066) el-Muhassas, Ebû Mansûr el-Cevâlikî'nin (Ö:540/1145) el-Muarrab, Suyûtî'nin (Ö:911/1505) el-Müzhir, Şehâbeddin el-Hafâcî'nin (Ö:1069/1659) Şifâu'l-Galil adlı eserleri onlardan bazılarıdır.

Fıkhulluga ya da başka adlar taşıyan bu eserlerin konuları tamamen Arapça'ya yönelik olup bu dilin farklı yönlerden incelenmesinden ibarettir. Bu konuları şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Arap dili ve yazısının ortaya çıkışı, Arapça'nın öteki dillere olan üstünlüğü, lehçeler ve aralarındaki farklar, Kur'an'ın indiği Arap lehçesi, dilin kimlerden ve ne şekilde öğrenildiği, Arapça'nın tümüyle bize kadar intikal edip etmediği, Arapların en fasihi, Arapça'nın kıyas kabul edip etmediği, Araplara has ilimler, islamiyetin bu dile olan etkisi, Arapça'nın tamamının bilinmesinin mümkün olup olmadığı gibi bizzat bu dilin kendisine, yani onun varlığına, oluşumuna ve sürekliliğine dair konulardır.

2. Kelimenin çeşitleri (isim, fiil, harf), ismin türleri hangi kökten alındığı ve varlıklara ad olarak nasıl verildiği harflerin çeşitleri (mana ve hece harfleri) ve fonksiyonları, cümle çeşitleri ve anlamları, kâlb, ibdâl, hazf, ihtisar, ziyade, tekrar, genel ve özel anlam belirten sözcükler, takdim - tehir, hakikat - mecaz, nehiy, şart, kinaye ve teşbih gibi Arapça'nın yapısına ve anlamına yönelik konulardır.

3. Mekanın anılıp içindekilerin kastedilmesi, akılsızların (hayvan ve cemadat) akıllılar (insan) yerine konularak hitap edilmesi, hitapta ikinci şahıstan üçüncüye, üçüncüden ikinciye geçilmesi, müfredde cemi, cemiye müfred, övgü belirtene yergi anlamı verilmesi, bazı varlıkların özelliklerine bakarak Arapların çocuklarına ad vermeleri, amcanın baba, halanın anne yerine konulması, bir varlığın bir parçası belirtilip tamamının kastedilmesi, Arapların kullanıp başkalarının kullanmadığı

² İbn Fâris'in eserinin adı es-Sâhibî fi Fıkhî'l-Lugati'l-Arabiyye ve Mesâilihâ ve Süneni'l-Arap fi Kelâmihâ, Seâlibî'nin eserinin adı da Fıkhü'l-Lufa ve Sirru'l-Arabiyye'dir.

sözcük ve ifadeler, açık bir şekilde belirtilmesi hoş karşılanmayan lafızlar gibi daha çok Arapların adet ve geleneklerini yansıtan konulardır.³

Sealibi ve İbn. Faris'in kitapları dışında asırlar boyu Araplarda fikhulluga adını taşıyan ya da başlığında bu ifadenin yer aldığı bir esere rastlanmamıştır. 1940-50 yıllarından sonra ortaya çıkmaya başlayan eserlerden bazıları şunlardır:

- Fıkhü'l-Luga → Ali Abdolvâhid Vâfi (Kahire-1941; 1944; 1950; 1956; 1973).
- Dirâsât fi Fıkhü'l-Luga → es-Sâlih (Beyrut – 1962; 1976; Şam – 1960).
- Fıkhü'l-Lugati'l-Arabiyye ve Hasâisuhâ → Bedîc Yakub (Beyrut – 1986).
- Fıkhü'l-Luga ve Hasâisu'l-Arabiyye → Muhammed el-Mubârek (Dımaşk – 1960; Beyrut – 2000).
- Fıkhü'l-Lugati'l-Mukârin → es-Sâmerrâî (Beyrut – 1968).
- Fıkhü'l-Luga fi'l-Kütübü'l-Arabiyye → er-Râcihî (Beyrut – 1972; 1979).
- Mukaddime li Dirâset-i Fıkhü'l-Luga → Ahmed Ebu'l-Ferec (Beyrut – 1966).
- Fusûl fi Fıkhü'l-Luga → Abduttevvâb (Kahire – 1973).
- Dirâsât fi Fıkhü'l-Lugati'l-Arabiyye → Yakûb Bekr (Beyrut – 1969).
- Fıkhü'l-Lugati'l-Arabiyye → Muhammed Necâ (Kahire – 1957).

Son dönemlerde yazılmış olan bu eserlerin üzerinde durdukları konuları da şöyle özetlemek mümkündür. Genel olarak dillerin doğuşu, gelişmesi, dilin tarifi, dil aileleri, sami dilleri ve Arapça'nın bu diller arasındaki yeri, eski kaynaklarda fikhulluga kavramı, fikhulluga ve ilmulluganın karşılaştırılması, Arapça'nın başlıca özellikleri, sesler, lehçeler, fasihçe ve avamca, fasih Arapça'nın ölçütleri, hareke, ta'rib, iştikâk, naht, müteradif, müşterek, dahil, Arap yazısının ortaya çıkışı, gelişmesi ve sorunları, daha önce bu adla yazılmış eserlerin değerlendirilmesi ve onlardan seçilmiş bölümler.

Fıkhulluga (Filoloji) ve İlmulluga (Dilbilim) Kavramları

Bu iki kavramın tarifi, hangi konuları içerdikleri, aralarında bir fark bulunup bulunmadığı gibi konularda dilcilerin ittifak ettikleri nokta bu iki kavramı birbirinden ayırmanın oldukça zor olduğu konusudur.

Abdullah er-Râcihî şöyle der: Fıkhulluga ve ilmulluga terimlerinin kullanımları ve hangi konuları içerdikleri, birleştikleri ve ayrıştıkları noktaların neler olduğu zihinlerde hep birer soru işareti olarak kalmıştır. Aslında fikhulluga adıyla eser yazan birinin bundan kastedtiği anlam ilmullugadır. Bu nedenle çoğu müellif onun ikisi arasında bir fark gözetmemiştir (Râcihî, tsz. : 9-10). Ali Abdolvâhid Vâfi de filoloji teriminin çerçevesinin tam olarak çizilemediğini, hudutlarının belirlenemediğini belirterek anlamının çağlara ve milletlere göre değiştiğini ve halâ

³ Blz. İbn Faris es-Sâhibî fi Fıkhü'l-Luga; Sealibî, Fıkhü'l-Luga ve Sırru'l-Arabiyye.

da bu değişikliğin sürdüğünü söyler. Vâfi devamla şöyle der: Bazen bu terimden kastedilen anlam ilmulluga olup onun pek çok konusunu içerir, bazen bir dilin veya dillerin kurallarını, edebiyat tarihi ve tenkidini ihtiva eder, bazen de insan aklının sürecini ve ürettiklerini araştırır (Vâfi, 1984 : 14).

Subhî es-Sâlih'in görüşü de şöyledir: İlmulluga ile fıkhulluga arasındaki ince çizgiyi belirlemek çok zordur. Zira eski ve yeni pek çok dilciye göre her iki terimin konuları çoğunlukla birbirine karışmış vaziyettedir. Dil çalışmalarında onları birbirinden ayırmak oldukça güçtür (Sâlih, 1976 : 19). Ayırımdaki bu zorluğa rağmen kaynaklar bu iki alanın içerdiği konuların belirlenmesi ile ilgili olarak iki görüşün varlığından bahsetmişlerdir. Bunlardan ilki her ikisinin konularının aynı olduğunu söyleyenlerin, diğeri ise farklı konular içerdiğini kabul edenlerin görüşüdür. Farklı olduğunu söyleyenler, fıkhulluga bilginlerinin üzerinde durdukları hususları şöyle sıralarlar:

1. Fıkhulluga bilginleri dili, edebiyat, kültür, din, adet ve geleneklere ulaştırır, onları elde etmeyi sağlayan bir araç olarak görürler. Onlara göre dil insanların günlük faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçasıdır.

2. Fıkhulluga bilginleri diller arasında karşılaştırmalar yaparlar.

3. Fıkhulluga bilginleri çalışmalarını ölü ve yaşayan tüm diller üzerinde yürütürler.

4. Fıkhulluga bilginleri dillerin, kendisinden türediği anadilin hangisi olduğunu bulmaya ve onun omurgasını oluşturmaya çalışırlar.

5. Fıkhulluga bilginleri kelimelerin etimolojik araştırmasını yaparlar.

6. Fıkhulluga bilginleri bir dil ailesini oluşturan dillerin lehçeleri üzerinde araştırmalar yaparlar (Râcihî, tsz : 54-55).

Arap fıkhullugacıları, özellikle de İbn Faris ve Seâlibî gibi daha önce yaşamış olanlar ise daha çok şu konular üzerinde durmuşlardır.

1. Onlar çalışmalarını sadece Arapça üzerinde yoğunlaştırmışlar ve bu dili en çok ayet ve hadisleri muhafazaya ve anlamaya bir vesile kılmışlardır.

2. Onların çalışmalarının ağırlık noktasını yaşayan ve konuşulan dil oluşturmuştur. Bu da Arapça'dır.

3. Onlar, batılı filologlar gibi diller arasında karşılaştırma yapmamışlardır. Onların yaptıkları sadece sınırlı sayıdaki kelimelerde Arapça'yı, daha çok Farsça ve Rumca gibi dillerle karşılaştırmaktan ibarettir (Yakûb, 1986 : 52-53).

Son dönemlerde kaleme alınmış dile dair eserlerde, geçen bir iki asır içinde ortaya çıkmış olan dilbilim kavramı ile daha önceden beri kullanılmakta olan fıkhulluga kavramının birbiriyle örtüşür gibi olduğu gözükse de aralarında farklılıklar bulunduğu kabul edilen bir gerçektir.

KAYNAKÇA

- ABDULAZİZ, Muhammed Hasan, (1992), Medhal ilâ İlimi'l-Luga, Kahire : Mektebetü'ş-Şebâb.
- AKSAN, Doğan, (2000), Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim, Ankara : TDK Yayınları.
- DAYF, Şevki, (1968), el-Medârisü'n-Nahviyye, Kahire : Dâru'l-Maârif.
- DESAUSSURE, Ferdinand, (1976), Genel Dilbilim Dersleri (çev. Berke Vardar), Ankara : TDK Yayınları.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddin Muhammed b. Yakûb, (1952), el-Kâmûsu'l-Muhit, Kahire : Mustafa el-Bâbî el-Halebî.
- HİCÂZÎ, Mahmûd Fehmî, (tsz.), İlmü'l-Lugati'l-Arabiyye, Kahire : Dâr-u Karîb.
- İBN FÂRİS, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, (1997), es-Sâhibî Fi Fıkhı'l-Lugati'l-Arabiyye ve Mesâilihâ ve Sûneni'l-Arap fi Kelâmihâ, Beyrut : Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İBN MANZÛR, Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem, Lisânu'l-Arap, (1990), Beyrut : Dâr-u Sâdır.
- KOÇ, Nurettin, (1992), Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, İstanbul : İnkılâp Kitabevi.
- KOÇAK, Yaşar, (1998), Arapça Sözlükler ve Özellikleri, İstanbul.
- LONS, JOHN, (1983), Kurumsal Dilbilime Giriş (çev. Ahmet Kocaman), Ankara : TDK Yayınları.
- ÖZDEM, Ragıp, (1944), Dil Türeyiş Teorilerine Toplu Bir Bakış, Ankara.
- RÂCİHÎ, Abduh, (tsz.), Fıkhü'l-Luga fi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Beyrut.
- SA°RÂN, Mahmud, (tsz), İlmü'l-Luga, Beyrut : Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye
- SEÂLİBÎ, Ebû Mansûr Abdu'l-Melik b. Muhammed (tsz.), Fıkhü'l-Luga ve Sırru'l-Arabiyye, Beyrut : Dâru'l-Cîyl.
- SALİH, Subhi (1976), Dirâsât fi Fıkhı'l-Luga, Beyrut : Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- VAFÎ, Ali Abdolvâhid, (1984), İlmü'l-Luga, Kahire : Dâr-u Nahda.
- VARDAR, Berke ve Diğerleri, (1988), Başlıca Dilbilimleri Sözlüğü, İstanbul : ABC Kitabevi.
- YAKUB, İmîl Bedî°, (1986), Fıkhü'l-Lugati'l-Arabiyye ve Hasâisuhâ, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- ZEBÎDÎ, Muhibbuddin Ebû'l-Feyz Muhammed Murtazâ, (1306 h.), Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, Mısır.